

zabiti, hvaležen ji je tudi za sodbo, za to še posebej, ker je stopil na novo stopnico ali na razgledišče, obračune dela, da bo šel lahko naprej.

Isti hip se je videl v njenih očeh. Stala sta na pragu predsobe, odhajal je. Prvič ta večer se je nasmehnila. Suho in jasno je rekla:

— Nikoli ne boste drugačni.

(Odlomek iz romana)

IN MEMORIAM T. S. ELIOTU

Božidar Pahor

*»Katera morja katera obrežja katere sive čeri in
kateri otoki
katera voda obliva kljun
in vonj bora...«*

(Prevod Vena Tauferja)

To Eliotovo pesem imam najrajši. Bila je ena izmed prvih, ki sem jo bral. »Marina« mi je zvenela v ušesih ko šum morja, preden sem zaspal, in budila v meni sanjarjenje — ne sentimentalnost. Sanjarjenje o daljnih vulkanskih otokih, toplih morjih, Odiseju in Troji, o grških bogovih in o marsičem drugem, o čemer sem sanjal v mladosti. Zato Eliot ni bil zame samo misel, ampak tudi melodija. Tako dolgo je silila vame, da je našla pravo resonanco. Šele takrat sem začel resnično ceniti tega »težkega« pesnika.

Izmed vseh misli, ki sem jih bral in slišal o njem po njegovi smrti letos januarja, mi je najbolj ostalo v spominu mnenje pesnikovega sodobnika in prijatelja, s katerim sem se pogovarjal o Eliotu. Vprašal sem ga, ali misli, da je Eliotova precej ozka religioznost, celo klerikalizem v poznejših letih, stroga moralnost in didaktičen ton, ali je vse to škodovalo njegovemu pesniškemu delu. Moj sobesednik ni pomišljal niti za hip, ko je odgovoril: »Za manjšega pesnika bi bilo to morda usodno, toda Eliot je bil prevelik, da bi mu to zožilo obzorje.«

Literarni kritiki, ki so o njem napisali poplavo knjig in esejev, bodo še naprej razčlenjevali njegov klasicizem in odpor do romantike. Sklicevali se bodo na njegovo navdušenje za Danteja, angleške pesnike sedemnajstega stoletja, na njegovo zametavanje Shelleya in sploh vse pesniške tradicije od Wordswortha do Ruperta Brooka, njegov misticism in sprehode v metafiziko. Toda kljub vsem tem prizadevanjem, da bi mu prilepili kako literarnozgodovinsko etiketo, bo ostal Eliot eden izmed najbolj težko oprijemljivih pesniških osebnosti dvajsetega stoletja.

Pojavil se je v času »sintetične« kulture na zahodu kot resnično izviren pesniški ustvarjalec. Ker je prinesel nekaj novega, so kritiki trumoma prihrumeli nadenj ko roj čebel ali muh, da bi se napasli na satju njegove poezije. Pozdravila sta ga tako avantgarda kakor širše »kulturno« okolje, iz katerega je izšel. To kulturno okolje, ki ga je pesnik sovražil kot nekulturno (če je to prava beseda), ne bere knjig, ampak kritike in ocene. »Kulturen« človek mora poznati najnovejše bestsellerje, če hoče veljati za kulturnega. Na koktajlih, razstavah, sprejemih ob izidu novih knjig in premierah je treba govoriti o novih pesniških in pisateljskih zvezdnikih. Toda prav zaradi teh koktajlov, razstav, sprejemov in premier ni časa za branje knjig ne za sklanjanje nad pesnikovimi verzmi. Saj zadostujeta kratka vsebina in mnenje kritika. Pri sodobnem pesniku je sicer težko govoriti o zgodbi, zato pa je mogoče megleno razglablјati o njegovem vplivu na druge pesnike, o njegovi šoli«, o tem, kdo je bil njegov učitelj, in o tem, kdo so njegovi posnemovalci. Toda kdo pravzaprav *bere* poezijo?

Eliot je zametaval vso to puhlost, ki izvira iz hlastavosti našega časa, iz površnosti in razklanosti sodobnega človeka. Čutil je praznino za vsakdanjim hlastanjem po novih dražljajih in smrti dolgčas. Ali ne pravi v »Ledini« takole? —

.Kaj bom počela zdaj? Kaj bom počela?
 Kar táka bom planila ven in šla na cesto
 z razpuščenimi lasmi, takole. Kaj bom jutri?
 Kaj bom sploh storila?'

Vroča voda ob desetih.

In če bo dež, zaprt avtomobil ob štirih.
 Igrali bomo partijo šaha
 in si zatiskali oči brez vek, čakali, da kdo potrka.

Ali je bila »Ledina«, ki je izšla leta 1922, ko je bil pesnik star 34 let, vrh Eliotovega ustvarjanja? Morda. Toda Eliot je potem imel več vrhov, med katere sodijo tudi »Štirje kvarteti« in izmed dram v verzih vsaj »Družinsko snidenje«. Njegovi eseji, predvsem razmišljanja o kulturi, so prav tako pomembni. Z leti ni usihala njegova pesniška tvornost kakor pri nekaterih drugih pesnikih, posebno pri Wordsworthu, s katerim so ga primerjali. Toda če je bil ta pesnik še tako ljub Eliotu, je med njima velik razloček. Wordsworth je bil v mladosti poln vere in upanja. Francoska revolucija mu je bila vzor, pomenila mu je zmago nad starim, preživelim, ne samo v Franciji, ampak tudi v Angliji. Na starost pa je

popolnoma zavrgel sanje svoje mladosti in postal reakcionar. Usahnil je tudi vir njegove poezije.

Eliot pa je bil zmeraj socialni in politični »reakcionar«. Tako v svoji »predkrščanski« dobi, ko je napisal »Prufrocka« in »Ledino«, kakor tudi v svoji »krščanski« oziroma »klerikalni« dobi, ko je pisal »didaktične« in »moralne« igre v verzih, je Eliot v bistvu ostal zmeraj enak. Mladostnih sanj ni imel, kakor jih je imel Wordsworth, in zato tudi ni imel česa preklicati ali se česa kesati. V nekem smislu je Eliot že od samega začetka živel v preteklosti, čeprav je bila njegova poezija nova. Upiral se mu je sodobni svet in predvsem njegova civilizacija in z leti je ta odpor samo naraščal.

Eliot je bil osamljen človek, »aristokrat« med pesniki. Ko se je prvič pesniško razgledoval okrog sebe, je res videl samo ledino. Opazoval je človeške nevrose in praznino, občutil je vso težo nesmiselnega življenja. Toda četudi ni smisla, ga je treba iskati. Umaknil se je v svet strogih vrednot evropske kulture v preteklosti, začrtal si je lastna moralna pravila in postal del »establishmenta«, tiste angleške ustanove, katere drobec je tudi visoka anglikanska cerkev, ki jo po drugih deželah nedoločno nazivajo »višja družba« ali »vladajoči razred«. Eliot je popolnoma resno jemal položaj cerkvenega ključarja, kakor je popolnoma resno nosil progaste hlače, polcilinder in zvit dežnik. Na videz se torej ni dosti razlikoval od kakega Soamesa iz »Sage o Forsytih«. Bil je vzvišen, dostojen, moralen in vesten človek. Toda koliko ima to opraviti z njegovimi pesnimi? Koliko imajo Balzacovi reakcionarni politični nazori opraviti z njegovo zgodovinsko objektivno, predvsem umetniško resnično analizo ponapoleonske meščanske družbe, tako rekoč z obsodbo te družbe. Koliko ima Kafkova »apolitičnost« opraviti z njegovimi vizijami o pravih političnih procesih prihodnosti? Ta vprašanja ne pomenijo, da okolje in čas ne vplivata na pesniškega ustvarjalca. Okolje in čas zmeraj vplivata na velike ustvarjalce, toda le malo vemo, kako se v njihovi osebnosti presnavljata.

Eliot je bil sinteza »anglosaksonske« tradicije, oplojene s francosko duhovitostjo in pronicljivostjo in italijansko dantejevsko dediščino (celo Nemčija je prispevala svoj delež h kulturi njegove osebnosti). Ni samo dobro govoril francosko, ampak je tudi pisal pesmi v francoščini, tako da je neki duhovit kritik zapisal, da je najboljši francoski pesnik v angleškem jeziku. Skratka, združeval je v sebi pomembne prvine zahodnoevropske kulture, ki jo je hotel obvladati, strniti in prekvasiti. Toda to je bila v bistvu kulturna preteklost. Moralno in umetniško se je Eliot upiral spremembam, ki jih je prinašal čas, pravzaprav je svoj čas obsodil že v mladosti. In vendar je mlada literarna avantgarda, ki je

bila večinoma levičarska, navdušeno pozdravila »Prufrocka« in še posebej »Ledino«, ker sta bili ti dve deli kljub pesnikovi takšni ali drugačni filozofiji — revolucionarni. Eliot se je gotovo na tihem smehljal, ko je avantgarda dvigala njegovo zastavo.

»Toda obraz na zastavi, ki smo jo dvignili proti slabim idiličnim pesmim georgijanskih poetov in proti vsem literarnim filistrom po klubskih sobanah, se je nekam čudno smehljal, ko smo jo nosili na čelu naših sprevodov,« je zapisal ob Eliotovi smrti Philip Toynbee. »Ni dvoma, da je »gospod Eliot« užival ob svoji slavi. Sodeloval je pri tej zabavi. Nesramno je pisal o starejši generaciji. Nismo se motili, ko smo slutili, da se za naličjem sodobnega ameriškega bančnega uradnika skriva »enfant terrible«. Še bolj pa smo bili prepričani, da je Eliot globoko in resno vpleten v pesniško revolucijo, ki ji je pomagal do veljave (njegova kritična proza, ki jo je v ta namen pisal, je bila skoraj prav tako vplivna kot njegova poezija). Toda ta neopredeljiva osebnost, ki je trdila, da je že v letih, še preden je čakala trideseto leto, je čedalje očitneje razodevala, da ima pesniška revolucija, ki jo je ustvarjal, značilno regresivno obliko toliko revolucij, čedalje očitneje je govorila, da ne ustvarja česa novega, ampak da obnavlja nekaj starega in po krivici zanemarnega.«

Torej klasicist, klasik ali kaj? Tudi romantik. Kaj je bolj romantičnega od teh-le verzov iz »Prufrocka«? —

Videl sem jih jezdit po morju na valovih
in česati bele grive, ki jih piš nazaj podi,
kadar razpihuje vodo, da se beli in črni.
Po sobanah morja poleg morskih deklie,
ovitih z rdečo, rjavo morsko travo smo hodili,
ko človeški so glasovi nas zdramili in smo utonili.

Toda ta romantika le ni bila usojena pesniku Eliotu. Čas, ki je v njem napisal »Ledino«, je bil zapleten, raztrgan in neurejen. Skušal je »sinoptično« izraziti vso to raztrganost in zapletenost. V tistem času (1921) ni videl nobenega izhoda iz te dileme. Zapisal je:

»Lahko samó rečemo, da morajo biti po vsej verjetnosti pesniki v naši civilizaciji »težki«. Naša civilizacija združuje v sebi dosti raznolikosti in zapletenosti, in ko ta raznolikost in zapletenost učinkujeta na človeka prečiščene občutljivosti, nujno ustvarjata raznolike in zapletene posledice. Pesnik mora postati čedalje obsežnejši, čedalje bolj mora namigovati in se posredneje izražati, da bi s silo vtisnil jeziku pomen ali ga, če je potrebno, raztrgal.«

V tem je bistvo Eliotove pesniške revolucionarnosti. Najsi se je imel še za takšnega tradicionalista, je njegov največji prispevek k izpopolnjevanju pesniške metode ta, da je »raztrgal pogovor«. Ne samo razčlenil na njegove prvine, ampak ga dobesedno razkosal in ga potem ponovno sestavil. Takó sestavljeni pesniški dialog, ki prenese tudi največje banalnosti naše civilizacije in v katerem se hkrati utrinjajo klasična namigovanja in vpletajo celo citati v drugem jeziku, je nujno »težak«. Pesniška osebnost »prečiščene občutljivosti« se ne odziva na dražljaje in vtise zunanjega sveta enovito in preprosto.

Zato se včasih pri njegovi poeziji ni mogoče znebiti vtisa, da je skonstruirana, razumska, hladna in odmaknjena. Celó v »Ledini« je to ponekod čutiti. »Če je 'Ledina' pesniški triumf,« pravi kritik Kenneth Allot, »je deloma zaradi genija njenega avtorja, ki je našel tehniko, s katero je izrazil toliko stvari hkrati in v toliko pomenskih odtenkih.«

Ko se je Eliot v svoji »krščanski« dobi odločil, da bo v obliki salonske drame obravnaval moralne in religiozne teme, je morda storil to z namenom, da svojo misel sporoči večjemu krogu ljudi. Toda njegove igre v verzih niso teater, čeprav je pri »Družinskem srečanju« kazalo, da utegnejo postati. Tudi Christopher Fry je pri Angležih skušal uveljaviti sodobno dramo v verzih, a brez trajnejšega uspeha. Morda ne živimo v pravi dobi, morda je bila Eliotova »Ledina« edino mogoča velika poezija leta 1922 in je še danes. Kdo ve?

Z leti je Eliot postal del evropske in svetovne književnosti. Prevodi njegovih pesmi so se razširili po vsem svetu, marsikje pa ga bero v izvorniku, saj je imel to prednost, da je pisal v angleščini. V angleško govorečem svetu je že postal mejnik. Nakazal je mladi pesniški generaciji, kako je mogoče sodobno in pesniško povedati tudi popolnoma »nepesniške« teme. Vsakdanjih banalnosti ni preobrazil v nekaj »bogatega in nenavadnega«, pač pa jih je iztrgal iz okvira trodimenzionalne realnosti in jih vtikal v tragiko in zanos pesniškega doživljanja in ustvarjanja. Ni dal enega samega odgovora na mučna človekova vprašanja, ampak brez števila odgovorov. Strogo in disciplinirano je jemal svoj pesniški poklic in dajal tudi mladim zgled, kako naj ga jemljejo. Njegove pesniške antene so brnele na vseh mogočih frekvencah dojemanja in obenem oddajale v svet sporočila tega genialnega duha, ki je skušal združiti banalno z vzvišenim in vsakdanje s pomenljivim.